

Az első erdélyi magyar opera

Az első erdélyi magyar operát 150 éve mutatták be Kolozsvárt. Európa zenei életében ez az esemény egybeesik az operakultúra általános fellendülésével. Bécsben felújítják Beethoven *Fidelióját*, a nagy mester személyes közreműködésével. Ez évben nyitják meg, ugyancsak Bécsben, a Josefstädter Theatert. A megnyitón Beethoven már süketen vezényli *Házavatás* című nyitányát. Rossini megírta *Othel-lóját* és *A tolvaj szarkát*. Berlin Spontinét ünnepli, a párizsi Conservatoire-nak Cherubini az igazgatója. Berlioz 19 éves, és már bontogatja szárnyait. Glinka a népi zene felhasználásával kísérli meg az orosz műzene megteremtését, Prágában bemutatták Mozart *Don Juanját*, Kamienski megírta az első lengyel nemzeti operát. Havasalföld és Moldva székvárosaiban olasz, német és francia vándor operatársulatok előadásait élvezi a főurakból toborzódó közönség.

Bukarestben, Iași-ban és Kolozsvárt az arisztokrácia udvarházaiban külföldi zenészek játszanak idegen hangszereken, bevándorolt karmesterek vezényletével. De már érezhető a zenei kifejezőmódban a nemzeti hangvétel keresése. A külföldről beözönlő muzsikusok a meginduló nemzeti öntudatra ébredéshez próbálnak kapcsolódni. Ez a folyamat Erdély nagyobb városaiban sajátos, nemzeti zenei nyelv megteremtését igényli. Osztrák, német, olasz zenei elemeknek a népies zenével való keveredéséből születik meg az a zenei stílus, amelyet toborzó vagy verbunkos zenének nevezünk. Maga a verbunkos szó is német eredetű: a Werbung — toborzás jelentésű — szóból nyerte nevét. Első művelői idegenek, de a XIX. század elején rövid idő alatt hallatlanul népszerűvé válik. Először csak cigányzenekarok játsszák ezt a muzsikát, melyről jóformán ma sem tudjuk bizonyosan, hogyan született. A népi zenekarok ilyen tánc- és szórakoztató zenével hódítják meg a városok polgárságát és az országot járó idegeneket. E zenei nyelv hangulata jellemző, szabályai magukra vonják a külföldi zeneszerzők figyelmét. Haydn, Mozart, Dittersdorf, Beethoven, Weber, Schubert, Berlioz verbunkos motívumokat használnak fel műveikben. Lavotta János, aki valószínűleg 1802—1804 között a régi kolozsvári Nemzeti Színháznak orchestrum directora, vagyis karmestere volt, az elsők között ír zenét nyugat-európai mintára, de a toborzó muzsika modorában. A Lavottának tulajdonított verbunkos táncok a kolozsvári központi Egyetemi Könyvtár kéziratgyűjteményében is megtalálhatók.

A XVIII. század végén az erdélyi magyar nyelvű színpadokon is megszólalnak az idegen operák. Először külföldi együttesek, vándortársulatok szerepelnek, és idegen nyelven, főként németül énekelnek. A verbunkos zene terjedő népszerűségének hatására a közönség magyaros muzsikát kíván hallani. Kezdetben csak egy-egy áriát énekeltek magyar nyelven, majd az idegen dalművek betétjeként adták elő a verbunkos stílusú áriákat.

Ruzitska József *Béla futása* című operája az első erdélyi dalmű, amelynek ismerjük a partitúráját; ez a becses zenetörténeti dokumentum a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban porosodik. A példányt annak idején Nagy Gábor vendéglős, lelkes zenebarát ajándékozta az Erdélyi Múzeumnak. Ő szerezte meg az eredeti vezérkönyvet, és szerencsés érzékkel juttatta a legmegfelelőbb helyre.

Hogyan került a *Béla futása* hangjegyyanyaga az Erdélyi Múzeum kéziratrábába? A kérdéses vezérkönyvön ez áll: Csóka Sándor tulajdona. Mellette, a bélyegzőn Szász Lajos neve olvasható. A bekötött partitúrában levelek fekszenek. Ezek egyikét Krecsányi Ignác temesvári színigazgató írta Oberti Jánosnak, a kolozsvári Zenekonzervatórium egykori igazgatójának. Az 1908. január 26. keltezésű levélben közli Obertivel, hogy a temesvári színház is régen keresi a *Béla futása* kottáit, de nem képes megszerezni, következésképp nem is tudja elküldeni a kölcsönként hangjegyyanyagot.

Egy másik, 1908. január 25-ről keltezett levélből, melyet Mándoky Béla küldött Debrecenből Magyarossy Gyulához, a kolozsvári Zenekonzervatórium akkori titkárához, megtudjuk, hogy Mándoky beszélt Zilahy Gyulával, a debreceni színház igazgatójával, és közölte vele: elküldte a *Béla futása* kottaanyagát Kolozsvárra, Török Károly színész címére, mert Török ebben a darabban akart jubilálni.

Világosságot vet a zavaros ügyre Nagy Gábor kolozsvári szállodás és műkedvelő hegedűs írása, mely szintén mellékelve van a már említett Ruzitska József-vezérkönyvhöz. A *Béla futása* partitúrájának ügyében Nagy Gábor így foglalja össze kutatásait:

„A kolozsvári Nemzeti Színház könyvtárában van Török Károly színész és könyvtáros gondozásában két keménykötésű kézírásos könyv. Erre piros betűkkel a következő jelzést írták: B. III. Ennek első lapján ez áll: *Béla futása*. Néző játék 2 felvonásban Kotzebuétól. Valamikor ebből írhatták ki a megzenésített opera szövegkönyvét. A második könyv címkéjére ez van írva: *Béla futása*, opera 2 felvonásban, sűgő darab. E kötet belső lapján ez olvasható: »*Béla futása*. Dalmű 2 felvonásban, Kotzebue után, zenéjét írta eredetileg Ruzitska József a Nemzeti Színház egyik karmestere 1837-ben.« Szövegében, mely 1908. január 22-ről keletkezett, Nagy Gábor még elmondja, hogy az eredeti Ruzitska-féle operához Heinisch József 243 ütemből álló nyitányt szerzett. A kérdéses partitúra, melyet Nagy Gábor ajándékozott az Erdélyi Múzeumnak, állítólag Szász Lajos debreceni teológusé volt, aki Szilágyosomlyón vette egy árverésen. Egy 1908. január 21-i elismervény igazolása szerint a szöveges partitúrát Nagy Gábor 20 forintért megvette Török Károlytól, aki az eladásra Szász Lajostól, Debrecenből megbízást kapott. Nagy Gábor még utána nézett, vajon a vezérkönyv nem azonos-e azzal, amelyet Török állítólag Debrecenből elküldött, s amelyre Mándoky Béla Magyarossyhoz írt levélben hivatkozik. Úgy látszik, Zilahy a *Béla futása* kottaanyagát nem is juttatta el Törökhöz. Ez kitűnik Zilahi Gyula debreceni színház igazgatójának 1908. február 3-i, Debrecenből keltezett leveléből, melyben azt írja, hogy Töröknek a *Béla futása* partitúráját nem is küldhette el, mert a mű a színház könyvtárában nem volt meg.

Ruzitska József dalművét, a *Béla futását* a kolozsvári Farkas utcai régi színházban mutatták be 1822. december 26-án. Az első erdélyi magyar nyelvű dalműkísérletnek hallatlan sikere volt. Népszerűségére mi sem jellemzőbb, mint hogy még 1863-ban is volt Kolozsvárt közönsége. Többen is, több ízben átdolgozták, korszerűsítették, és betéteket írtak hozzá. Erkel Gyula nyitányt szerzett a dalmű témáinak felhasználásával. Heinisch József, aki 1825-től 1830-ig a kolozsvári Nemzeti Színház karmestere volt, 1828-ban dolgozta át a dalmű zeneanyagát, és betéteket is írt hozzá.

Kolozvárt. Első Abonnement. 1822.

1100 Szám.

A FELSŐBBEK ENGEDELMEVEL.

Ma Tízötönökön, December 26^{ik} napon,

A Nemzeti Játék-Színen

fog előadani

BÉLA FUTÁSA.

Nemzeti Opera 2. Felvonásán.

Személyek:

IV. Béla, Magyar Király	—	—	—	Czelestin
Mária, W. Királyné	—	—	—	Pálina
Lajos, Miksa Gyermel	—	—	—	Eder Terzi
Szöröcz	—	—	—	Toot
Kalman, Magyar Kancellár Úr	—	—	—	Ujvárhelyi
Palkó, a szomszéd	—	—	—	Jansó
Lórá, a Palkó leánya	—	—	—	Parkasó
Csabi Miklós, Lórá barátja	—	—	—	Pál
Leitő, Kalman Lovas-Regénye	—	—	—	Tarkis
Magyar Asszonyok: Mária levetője	—	—	—	Ujvárhelyi
Társak: Vanya	—	—	—	S. Barbara
Társak: Vanya	—	—	—	Hajonó
Társak: Vanya	—	—	—	Sr. Szabina
Társak: Vanya	—	—	—	Kemény
Társak: Vanya	—	—	—	Göde
Társak: Vanya	—	—	—	Molnár

PéremenetP. arca Valtó Cédulában:

Egy Lept a helyre	—	—	—	3 1/2
Alta és Kék rendje	—	—	—	1 1/2
Zöld Selyem	—	—	—	40 1/2
Egy hely	—	—	—	15 1/2
Gyémánt	—	—	—	12 1/2

Közlelő ponda egy Erélyi hárs, vagy 9 eld.

Az első erdélyi magyar opera
korabeli plakátja

(Heinisch Beethovennel állott összeköttetésben annak idején.) Káldy Gyula, egykori kolozsvári színházi karmester is a mű felfrissítói között szerepel. Az opera dallamait mindenütt énekelték. Különösen a románc volt népszerű, meg is jelent nyomtatásban változatokkal (1827-ben). Ruzitska második operát is írt, a *Kemény Simon* címűt, de ennek sikere meg sem közelítette a *Béla futásáét*.

Az opera zenekari hangszerelése kísérletszerű, nem mutat nagy változatosságot. Látszik, hogy gyorsan kellett vele a szerzőnek elkészülnie. Akkoriban a színházi karmestereket úgy szerződtették, hogy bizonyos számú zenés játékot, kísérő zenét kellett a színház részére biztosítaniuk. A karmesternek rendszerint rövid idő állott rendelkezésére. A dalmű írásakor Ruzitskának bizonyára sok mellékkörülményre kellett tekintettel lennie. Az énekesek nem voltak olyan képzettek, mint a mostaniak, a szerepeket legtöbbször prózai színészek vagy színésznők játszották, kezdetleges énektudással, tehát vigyázni kellett, hogy a szólam egyszerű legyen, könnyen énekelhető. Ugyanez a vezérelv érvényesült a kórusok megírásánál, mert az énekkar rendszerint a statisztákból toborzódott. A zenekar sem volt nagy felkészültségű, hangszereik is maradiak, gyengék voltak; 1820 táján a nagyobb külföldi zenekarok már használták a ventilkürtöket és trombitákat, de az erdélyi kis színházi zenekarok — melyek 10—15 tagból állottak — még természetes hangolású fúvós hangszereken játszottak, ezeken pedig nem lehetett minden hangot és félhangot kifújni. Még a régifajta, ventilek nélküli kürtök sem voltak meg teljes számban a vidéki kis zenekaroknál.

A vezérkönyvben a kürtök részére írt zenei mondatokat C-dúrban és D-dúrban írta Ruzitska, valószínűleg azért, mert csak ilyen hangolású hangszerek állottak rendelkezésére. Ha tehát a szerző szükségesnek érezte, hogy kürtöket használtasson, akkor bármilyen hangnemben is volt mondanivalóival, először át kellett mennie C, illetve D-dúrba, hogy kürtjeivel beléphessen. A zenészek képzettsége is alacsony fokon állott, ezzel is számolnia kellett a *Béla futása* szerzőjének. Ruzitskának nem volt ideje arra, hogy változatosságot vigyen a hangszerelésbe. Ahol csak a hangnem megengedi, a kísérő zenekari figurák is ismétlődnek. Sok a műben az egyhangzású (unisono) rész, ahol több hangszercsoport egyidejűleg ugyanazt játssza; ez ötletzegénységet jelent, de gyorsította a mű megírását, és eljátszását leegyszerűsítette. Ruzitska jó hangszerelő volt, bizonyára másként állította volna be művének vezérkönyvét, ha erre elég ideje, megfelelő énekesei, hangszerei és muzikusai lettek volna. Ezzel magyarázható a zenekar alárendelt, kísérő jellegű szerepe. Nem számított halhatatlanságra, egyszerűen el kellett készítenie időre a művet, hogy mielőbb másorra lehessen tűzni. Csak a főszerepeket, nagyjáriákat dolgozta ki, a mellékszerepek beállítására felületes, vázlatos.

A *Béla futását* 1937. december 6-án, 115 év múlva, a budapesti Operaház felújította. Ez alkalommal gondoskodtak korszerűsítéséről. A szöveggönyv felfrissítését Márkus László végezte, a zene átdolgozását Siklós Albert zeneszerző-tanárra bízta. Heinisch, Káldy és Erkel után a mű Siklós-féle átdolgozása felette csekély sikerrel járt. Siklós ugyanis a kétfelvonásos dalműből háromfelvonásos nagyoperát készített, és ehhez felhasználta Ruzitska József másik dalművének, a *Kemény Simon*nak zenei anyagát is.

Figyelmet érdemel Brassai Sámuelnek az a közlése, hogy a *Béla futásának* egyes részeit Kótsi Patkó János kolozsvári színigazgató énekelte tollba Ruzitska Józsefnek, aki ezeket csak lejegyezte és hangszerelte. Ha így volna is, első, hangjegyzve fennmaradt magyar hangvételő operánk akkor sem veszít semmit jelentőségéből.

A kolozsvári Zenekonzervatórium 1819-ben kezdi meg működését. Három évvel ez után kerül sor a *Béla futása* kolozsvári bemutatójára.

Lakatos István